

CAPITOLUL I

CONCEPȚII ISTORIOGRAFICE CU PRIVIRE LA APARIȚIA STATULUI MEDIEVAL MOLDOVA

1.1. Introducere

În istoria oricărui popor formarea, apariția unui stat marchează un moment esențial, cu o problematică de mare complexitate. Istoria spațiului de la răsărit de lanțul carpatic reprezintă, poate, un caz special, unde evenimentele au devenit rapid mit și legendă, personajele istorice s-au transformat în eroi legendari, iar raritatea surselor i-a obligat pe istorici la reconstituiri bazate pe o logică istorică dovedită, nu în puține cazuri, a fi nu una a epocii în care sunt incluse faptele, ci o logică a prezentului, ce ne împinge la ipoteze și scenarii înșelătoare.

Așadar, evenimentelor care privesc întemeierea statului moldovean, li s-au dat de-a lungul timpului felurite și complexe interpretări, creând un păienjeniș de opinii la nivel istoriografic, chiar dacă majoritatea cercetătorilor au urmărit tocmai eliminarea impreciziilor în cunoașterea și înțelegerea etapelor parcurse spre afirmarea statalității în spațiul românesc.

Astăzi, putem observa că o parte a istoricilor nu au reușit să ducă la bun sfârșit demersul lor interpretativ și, tocmai din acest motiv, nu trebuie diminuat meritul acelor care au izbutit să adopte o cale rațională în explicarea evenimentelor, bazată strict pe analiza materialului existent. Doar prin această modalitate s-a ajuns la o limpezire a etapelor, la o înțelegere mai bună a unei perioade controversate a Evului Mediu românesc.

Contribuția noastră în cadrul acestui capitol se va rezuma la aducerea în discuție a celor mai importante ipoteze și contradicții prezente în literatura de specialitate. Adoptarea unei asemenea metode așteptăm să conducă la o lărgire a cadrului general al problemei, prin reintroducerea unor elemente care, din motive variate, au fost neglijate, omise sau uitate și a căror corelare cu cele mai noi cercetări să creeze o imagine clară a procesului de constituire a statului medieval Moldova.

În același timp, nutrim speranța că o prezentare, în cuprinsul acestei părți a lucrării noastre, a celor mai convingătoare argumente avansate de cercetarea românească ne va împiedica să ometem istorici importanți, inclusiv pe cei cărora am fi tentați să le revizuiam opiniile, trecând cu vederea faptul că, la momentul respectiv, nu au beneficiat de informațiile documentare sau dovezile arheologice de care dispunem astăzi.

Interesul general pentru subiectul definitivării statalității extracarpatică rămâne unul de necontestat deoarece în procesul de formare a statelor medievale românești au fost și multe momente de cotitură cu evenimente ce se lasă greu descifrate, peste care și-a pus amprenta, nu de puține ori, lipsa izvoarelor istorice.

Înlănțuirea, deloc întâmplătoare, a proceselor ce au avut drept finalitate apariția statalității românești a fost consecința firească a evoluției și dezvoltării, pe toate planurile, a vieții politice, economice, sociale și religioase, chiar dacă în ultima vreme tinde să se acorde un rol mai important (și poate pe nedrept!) elementelor străine stabilite în acest spațiu, în perioada prestatală.

În lumina informațiilor oferite de izvoarele scrise, descoperirile arheologice și de alte domenii de cercetare, putem formula ideea conform căreia, la nivelul secolelor al XIII-lea și al XIV-lea a avut loc un proces de prelungire, de simbioză a societății românești intracarpatică cu cea de dincolo de Carpați. Din acest motiv, vedem obligatorie existența unei clarviziuni în legăturile stabilite între cele două spații, între fapte și evenimente aparent separate, dar care pot, prin intermediul unui paralelism istoric, să conducă la o altă percepție asupra secvenței reprezentate de apariția celui de-al doilea stat medieval românesc.

Documentele scrise au impus lărgirea ariei de cercetare, iar interpretările istorice avansate pe baza lor au constituit, în majoritatea cazurilor, modalități unice de abordare a etapelor procesului de întemeiere a primelor formațiuni politice românești. Pornind de la această judecată, studiul de față va căuta evidențierea, la nivelul istoriografiei românești, a acestei metode clasice de cercetare, în scopul de a putea surprinde cele mai fine detalii, detalii care să așeze o nouă piesă în acest complicat „puzzle” istoric.

Apariția vieții statale rămâne, după îndelungate decenii de studiu, un moment învăluit în egală măsură în mit și adevăr. Fără tăgadă, multe din evenimentele și personajele ce au îmbrăcat aura de legendă au generat dispute istoriografice, care au contribuit la elucidarea unor aspecte de ordin politic, economic sau religios. În același timp, ele au scos în evidență tocmai esența meseriei de istoric, și anume delimitarea graniței subțiri ce desparte adevărul de legendă.

Împletirea unui eveniment politic cu elemente de mit și folclor îngreunează misiunea istoricului, dar îl determină să nu adopte o atitudine negativă față de toate opiniile luate în calcul. În fapt, pe orice latură sau ipoteză se merge cu cercetarea, în cele din urmă, ea poate conduce la identificarea unei părți din adevăr sau măcar la reliefarea unui aspect care să ajute la reconstruirea unei secvențe istorice.

Considerăm că, pentru o perioadă cum este cea a apariției Moldovei, legenda trebuie și chiar și-a ocupat locul binemeritat. În lipsa unor texte precise, evenimentele fiind puse în valoare doar de unele relatări din cronică târzie, istoriografia românească a trebuit să găsească sâmburele de adevăr în informații lipsite de foarte multe ori de autenticitate. Cu ajutorul acestui procedeu, pe cât de simplu, pe atât de complicat, s-a putut demonstra că legenda reprezintă o perdea ce ascunde o acțiune politică bine ticluită (a se vedea exemplul, devenit clasic, al trecerii lui Dragoș în Moldova, pusă pe seama unei vânători).

Concluzionând, merită să accentuăm ideea că, în apariția Moldovei ca stat, imaginarul se confundă adesea cu realitatea. Având ca punct de plecare acest enunț, putem conchide că istoria formării statului medieval moldovenesc trebuie să presupună, înainte de toate, justificare, întrucât lipsa unei justificări a rațiunilor și a etapelor ce au condus la apariția primelor formațiuni politice extracarpatice influențând soliditatea procesului, a împiedicat cercetarea românească să opereze cu elemente concrete¹.

¹ Ne raliem metodei de cercetare promovate de Ștefan S. Gorovei, *Întemeierea Moldovei. Probleme controversate*, ed. a II-a adăug., Ed. Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2015, p. 379, în cel mai recent studiu dedicat problemei („Am urmat și urmez această regulă care îmi impune ca orice concluzie să fie în concordanță cu materialul existent în momentul respectiv și să nu contrazică logica la care ne obligă cunoștințele generale ale aceluia moment.”).

Este motivul pentru care o analiză de ansamblu, efectuată în cuprinsul acestui excurs istoriografic, poate constitui o bază pentru emiterea unor viitoare interpretări istorice. Singura condiție, sine-qua-non, în definitivarea unui asemenea demers, ar fi menținerea obiectivității, chiar dacă acest lucru s-ar transpune în contestarea unora din cele mai cunoscute opinii și teorii emise până în momentul de față.

Înainte de a porni, efectiv, la analiza opiniilor apărute în istoriografia românească, precizăm că nu vom încerca prezentarea contribuțiilor legate de subiect în ordinea cronologică a apariției lor, ci, mai degrabă, aducerea spre dezbateră a acelor idei și ipoteze care și-au adus contribuția, prin valoare, importanță, consistență, la clarificarea aspectelor evoluției spațiului de la răsărit de Carpați spre forme statale.

1.2. Moldova de dinainte de Moldova. Studii și ipoteze

Modalitatea prin care istoriografia noastră a luat în discuție problema factorilor care au stimulat la apariția statului, precum și desfășurarea în sine a etapelor ce vor avea drept punct final constituirea Moldovei, nu au fost întotdeauna just și serios motivate. După cum remarcă extrem de concis istoricul Șerban Papacostea: *„complexitatea factorilor care au concurat la încheierea Țării Românești și apoi a Moldovei și raritatea surselor în care se oglindește procesul, ca și primele manifestări ale celor două state în raporturile internaționale explică gama largă a ipotezelor îmbrățișate de specialiștii chestiunii”*. Astfel, *„... controversese vin de la sine și sunt un factor de progres²”*.

În privința premiselor formării statului moldovean, putem aprecia că trecerea timpului a sedimentat două concepții, extrem de puternice, în măsură să influențeze major istoriografia românească. Prima aparține cronicarilor, care consemnează că întemeierea Moldovei trebuie atribuită exclusiv unei acțiuni externe, cunoscută sub numele de *„descălecat”*, întreprinsă de voievodul Dragoș, în timp ce a doua, dezvoltată în studiile istorice moderne, acordă

² Șerban Papacostea, *Relațiile Țării Românești cu Ungaria în 1344-1345. Pe marginea unor observații critice*, în AIIAL, XXIII, 2, 1986, p. 821.

meritul primordial unui cumul de factori, dintre care amintim gradul de dezvoltare atins de societatea locală, conjunctura externă favorabilă și schimbările de ordin politic, desfășurate în voievodatul maramureșean în prima jumătate a veacului al XIV-lea.

Întâia problemă de structură sesizată în operele cronicarilor este promovarea tezei conform căreia venirea lui Dragoș în Moldova s-ar fi produs pe locul rămas pustiu după retragerea aureliană.

În cea mai veche cronică în limba română, „*Letopisețul Țării Moldovei*”, aparținând lui Grigore Ureche, ideea este scoasă clar în evidență: „*Scriu alte istorii pentru țara noastră a Moldovei, cum au stătut pustie 600 de ai, trecând împărăția slăvitului și puternicului Traian împărat, carele să cunoscă semnele puterii lui pe unde au tras troian peste multe țări și preste această țară, trecându oștile lui peste câmp și preste ape. Atâția ai s-au aflat pustie, până în vremea ce-a vrut milostiv Dumnedzău a nu lăsaarea acestu pământ fără-de oameni*”³.

Nicolae Costin sublinia și conchidea, în „*Letopisețul Țării Moldovei*” privind lipsa unei populații stabile pe teritoriul Moldovei prestatale: „... 700 și mai bine de ani au fost pustii locurile acestea, de descălecătura cea dentâi de Traian, împăratul Râmului. Ce gotii întâi, apoi volgarii au stăpânit locurile aceste, până ce s-au mutat și ei în alte părți de loc: unii peste Dunăre pe vremea lui Theodosie, împăratul grecesc, cum s-au scris mai sus, alții în alte părți, și rămâind de tot pustie țara, nelăcuind niceun niam până la Dragoș vodă în Moldova...” și conchide „Iară ce scrie Ureche vornicul că au fostu văleatul 6807 (1299) la descălecarea țărâi cu Dragoș vodă, nu să tocmește, că încă pre aceia vreme era pustie Țara Moldovei”⁴.

Prin urmare, ideea vidului demografic în Moldova prestatală constituie una din cele dintâi erori întâlnite în literatura cronicărească. Cu toate acestea, texte de o anvergură egală, precum cele ce poartă semnătura lui Miron Costin, evită cu delicatețe afirmații atât de directe. Aici, chiar dacă sunt menționate numeroasele invazii ale triburilor barbare, în intervalul de timp scurs

³ Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P.P. Panaitescu, București, 1978, p. 63.

⁴ Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, în vol. *Marii cronicari ai Moldovei*, București, 2003, p. 510-514.

după retragerea aureliană din Dacia, însemnările se rezumă la relatarea venirii lui Dragoș în Moldova și mai puțin la analiza continuității populației pe aceste meleaguri: „... *Dragoș vodă, carele au descălecatu din Maramureș această țară al doilea rând, după ce se pustiisă de tătari și fugisă toți lăcuitorii și a țării Moldovei și țării Muntenești în Ardeal...*”⁵.

Primele afirmații capabile să aducă lumină în derularea faptelor le regăsim în opera lui Dimitrie Cantemir, personalitate care, prin complexitatea și profunzimea scrierilor sale, se apropie mult mai mult de adevărul istoric: „*În epoca următoare, când Imperiul roman a început să decadă, barbarii-și anume sarmații, hunii și goții-au pustiit Moldova de mai multe ori și au silit pe coloniștii romani să fugă în munți, ca să caute loc de adăpost împotriva cruzimii lor... După ce au viețuit acolo câteva sute de ani, apărați ca într-o cetate naturală, cu voievozii și legile lor, deoarece populația s-a înmulțit peste măsură, Dragoș... se hotărî în cele din urmă... să cuteze un marș spre răsărit...*”⁶.

Ideea lipsei unei populații stabile în spațiul moldovenesc va fi energetic combătută de istoriografia modernă, care a înțeles că îmbrățișarea unei asemenea teorii ar implica raportarea întregului proces de întemeiere la o singură acțiune politică externă, acțiune ce ar căpăta semnificația unei cuceriri, invazii, colonizării a spațiului de la răsărit de Carpați.

Startul avea să fie dat de către generația pașoptistă, ce recunoștea, prin reprezentatul ei de seamă, Nicolae Bălcescu, faptul că istoria de început a statelor românești: „... *zace încă sub praful cronicelor și documentelor contimporane. Nimeni pine acum nu s-a încercatu s-o desgrope. Toți câți s-au indeletnicitu cu scrierea istoriei n-au datu decât biografia stepânitorilor*”⁷.

⁵ Miron Costin, *Opere*, București, 1958, p. 159.

⁶ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1976, p. 8.

⁷ Nicolae Bălcescu, *Istoria romanilor sub Michaiu Voda Vitezul urmata de scrieri diverse*, București, 1878, p. 582. Iubirea de neam a impus generației pașoptiste exagerări ce au depășit, pe alocuri, critica științifică dar au sedimentat, în același timp, un sentiment de demnitate națională (pentru detalii a se vedea I. Lupaș, *Cronici și istorici români din Transilvania*, vol. I, Craiova, 1933, p. 17).

Bogdan Petriceicu Hașdeu, în a sa istorie critică, afirma că, în debutul veacului al XIV-lea, în locul amalgamărilor româno-bulgare, româno-cumane, româno-rutene, româno-sârbe, româno-maghiare sau alături de ele „... *apăru licărindu vreo câteva staturi exclusivamente române*”⁸.

Istoricii de la finele secolului al XIX-lea demontau, prin studii de anvergură, această concepție impusă de perioada cronicarilor. Importantul om politic și istoric, Mihail Kogălniceanu, afirma în studiul redactat în limba franceză, „*Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Daces transdanubiens*” că populația din Moldova a fost din ce în ce mai afectată de incursiunile tătarilor conduși de Nogai, de la finele veacului al XIII-lea, fără ca aceste acțiuni să implice o retragere a elementului local⁹. Mai mult, A.D. Xenopol, în grandioasa lucrare privind evoluția neamului românesc, explica esența întregului proces: „*Țările române de dincoace de munți nu erau niște pustietăți nelocuite, la venirea Românilor de dincolo. Ele înfățișau nu numai o populație îndestul de numeroasă, dar aceasta era chiar încheșată în o organizare rudimentară de viață de Stat. Năvălirea tătară sperind și zguduind până în temelii lor aceste începuturi de viață orânduită, făcu pe locuitori a primi, ca o apărare mântuitoare, coborârea de peste munți a valului de Români, ce se lăția spre câmpie. Astfel pregăti cumplita năvălire mongolă patul cel nou în care era să curgă de acum înainte mult bântuitele unde ale vieții românești*”¹⁰.

Istoriografia începutului de secol XX a pornit, în respingerea tezei cronicarilor, de la analiza a două aspecte fundamentale: gradul de dezvoltare economică și nivelul de organizare a societății locale de la răsărit de Carpați. Prin această modalitate se va realiza întâiul pas în înțelegerea traseului urmat de acest spațiu, obținându-se adeziunea specialiștilor cu privire la prezența unei populații românești stabile pe teritoriul viitoarei Moldove. Dimitrie Onciul ne

⁸ Bogdan Petriceicu Hașdeu, *Istoria critică a românilor*, vol. I, București, 1875, p. 2.

⁹ Mihail Kogălniceanu, *Opere*, Tomul I, *Scrieri istorice*, ed. critică adnot. de A. Oțetea, București, 1946, p. 92.

¹⁰ A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiana*, vol. II, Ed. Cartea Românească, București, 1925, p. 222.